

บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎก The Context of Lotus in the Tipitaka

¹ณัฐฐาพรรณ กรรณิรมย์พิชรา

Nattapan Kanpirompachira

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²พระศรีวินยาภรณ์

Phrasrivinayaphon

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahamakut Buddhist University

¹Corresponding author email: kpimpaka10@gmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาความหมายและสัญลักษณ์ของดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์บริบทของดอกบัวในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นบทความเชิงเอกสาร ผลการศึกษาพบว่า บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎกนั้น นับเป็นดอกไม้ที่มีสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณประโยชน์สำคัญมากมายหลายประการ ด้วยคุณสมบัติของบัวเอง นอกจากนี้ เราใช้ดอกบัวในการบูชาพระแล้ว ดอกบัวยังมีคุณสมบัติที่เป็นสมุนไพรในการรักษาโรค ส่วนประกอบของบัวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน หากเมื่อเราย้อนคิดกลับไปถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบดอกบัวในหลายเรื่องราว นับได้ว่า ดอกบัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มากมายเลยทีเดียว

คำสำคัญ : บริบท, ดอกบัว, พระไตรปิฎก

Abstract

This article has two objectives, namely, 1) To study the meaning and symbol of the lotus flower in Tripitaka 2) To study and analyze the context of lotus flowers in Tripitaka. This article is a documentary article. The study indicated that the context of lotus is symbol and it has more benefit in Buddhism

with Lotus properties. In addition we used lotus. We have used lotus flowers to worship monks, Lotus flowers also have medicinal properties in treating diseases. The components of the lotus can be used for all parts. If we think back to the Buddha's likeness of lotus flowers in many stories. Lotus is a water plant that is important to human life ever.

Keywords: Context, Lotus, Tipitaka

บทนำ

เรามักคุ้นเคยกับดอกบัวมาช้านาน ที่เราเห็นกันอยู่เป็นประจำเวลาที่เราไปวัด จะเห็นผู้คนนำดอกบัวไปบูชาพระที่อยู่ในโบสถ์ หรือจะนำไปถวายพระเวลาใส่บาตร จึงนับได้ว่าดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา “ดอกบัว” เป็นดอกไม้ใต้น้ำที่มีปรากฏนับแต่สมัยพุทธกาล ในขณะที่ดอกบัวนั้น เป็นใต้น้ำที่เกิดมาจากโคลนตมที่อยู่ใต้น้ำ ดอกของบัวก็ยังคงมีความสวยงามอยู่ในที่ ด้วยเหตุนี้กระมัง จึงทำให้ดอกบัวนั้นเป็นสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา ที่เรารู้จักกันในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังที่พระองค์ทรงใช้ในการเปรียบเทียบในการทรงบัญญัติพระวินัยห้ามลักทรัพย์ที่มีอยู่ในน้ำ ทรงเปรียบเทียบบุคคลเป็นดังเช่นดอกบัวที่อยู่ในน้ำ ทรงใช้ดอกบัวเปรียบเทียบในการเจริญกายคตาสติ ทรงเปรียบเทียบเหตุการณ์ สถานการณ์ต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงสั่งสอนแก่พระอริยสาวกในสมัยพุทธกาล เรื่องราวที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก จึงทำให้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์สำคัญในทางพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ดอกบัวยังมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เป็นสัญลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมที่ใช้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้านภาษา สำนวนสุภาพ และวรรณคดี การตั้งชื่อ การโภชนาการ และทางการแพทย์ ดอกบัวเป็นดอกไม้ใต้น้ำที่น่าสนใจ และน่าศึกษาประวัติและความเป็นมา คุณประโยชน์ของดอกบัวในบริบทต่าง ๆ จึงทำให้บริบทของดอกบัวมีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา และอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนมาตราบเท่าทุกวันนี้

ความเป็นมาในบริบทของดอกบัวที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

1. **ลักษณะของดอกบัว** ดอกบัว ตามความหมายของพจนานุกรมไทย เป็นชื่อใต้น้ำ มีหลายชนิด (สมพร วรรณะวัลย์, 2537: 250) “บัว” มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ Nelumbo วงศ์ Nelumbonaceae เป็นพันธุ์ใต้น้ำที่มีชื่อได้ว่าเป็นราชินีแห่งใต้น้ำชนิดหนึ่ง มีเหง้าหรือหัวอยู่ในโคลนตม แตกใบและแตกดอกเป็นสายออกมาจากเหง้า มีสายบัวบางชนิดสามารถนำมารับประทานได้ ใบและดอกบางชนิดก็ลอยน้ำ ใบเป็นใบเดี่ยวเจริญขึ้นจากลำต้นโดยมีก้านใบส่งขึ้นมาเจริญที่ใต้น้ำ เสมอน้ำ เหนือหน้า รูปร่างของใบบัวนั้นมีหลายแบบ ดอกบัวมีชื่อต่าง ๆ แบ่งออกได้เป็น 2 พวก คือ (ชวลิต ดาบแก้ว, 2542: 159-160)

1) ปทุมชาติ ได้แก่พวกบัวหลวง มีลักษณะใบกลมหนา สีเขียว ก้านมีหนาม ก้านใบและก้านดอกอยู่สูงเหนือน้ำ ดอกเป็นรูปหัวใจ ปลายดอกแหลม กลีบดอกซ้อนกันจะเบาะออกเวลาบาน มีกลิ่นหอม ฝักใช้รับประทานได้ หัวบัวก็ใช้รับประทานได้ บัวหลวงมีด้วยกันหลายสี เช่น ดอกสีแดง เรียกบัวหลวงแดงหรือชมพูแก่ เรียกว่า สัตตบงกช, ดอกสีขาวบริสุทธิ์ กลีบซ้อนแน่น เรียกว่า สัตตบุษย์, ดอกสีขาวอมเขียวจาง ๆ เรียกว่า บัวหลวงขาว หรือบุณฑริก และ

2) อุบลชาติ เรียกว่า บัวสาย ใบจะลอยอยู่เหนือน้ำ ดอกบางชนิดจะลอยอยู่เหนือน้ำ ดอกมีสีต่าง ๆ สวยงามมาก อุบลชาติแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ

(1) พวกยืนต้น ได้แก่บัวที่มีถิ่นกำเนิดในเขตหนาว บัวพวกนี้พอถึงฤดูหนาวจะสลัดใบที่อยู่เหนือน้ำ เหลือแต่ใบเล็ก ๆ ที่อยู่ในน้ำเรียกว่าระยะพักตัว พอหมดฤดูหนาวก็แตกใบออกดอก ลักษณะของบัวพวกนี้ใบกลมขอบใบเรียบ ก้านดอกลอยบนน้ำ หรือเหนือน้ำเล็กน้อย ดอกบานเฉพาะกลางวัน ดอกไม่ค่อยมีกลิ่นหอม ชอบน้ำลึก

(2) พวกล้มลุก เป็นพวกที่กำเนิดในเขตร้อน ปลูกในเขตหนาวมักจะตาย ต้องขุดหน่อเก็บไว้ เมื่อหมดฤดูหนาวแล้วจึงนำเหง้าไปปลูก ลักษณะของใบใหญ่ ขอบใบเป็นจัก ก้านดอกชูดอกสูงพ้นน้ำ พวกบานกลางวันมักมีกลิ่นหอม ชอบน้ำตื้น

2. คุณประโยชน์ของดอกบัว บัว มีสรรพคุณทางการแพทย์ ซึ่งบัวมีคุณประโยชน์สามารถใช้รักษา และป้องกันโรคร้ายต่าง ๆ ได้ตั้งแต่ราก เหง้า ไหลบัว สายบัว ใบบัว ดอกบัว ใบบัว เม็ดบัว ดีบัว และเกสรบัว ที่อุดมไปด้วยสารอาหารสำคัญหลายอย่าง อาทิเช่น เส้นใยอาหาร วิตามินบี เกลือแร่ โคลีน แคลเซียม เหล็ก โซเดียม สังกะสี ฯลฯ สรรพคุณในทางการแพทย์ มีดังนี้

1) ดอกบัว นิยมนำมาใช้บูชาพระ เพราะเป็นดอกไม้ที่มีความงดงาม แม้ว่าบัวนี้จะเกิดจากโคลนตม ดอกของบัวยังมีสรรพคุณช่วยบรรเทาอาการหวัด แก่คัดจมูก น้ำมูกไหล แก้อาการอ่อนเพลีย สำหรับคนที่หายใจใหม่ ๆ หรือสตรีที่ตั้งครรภ์ และยังอ่อนเพลียอยู่สามารถทานเม็ดบัวเพื่อเพิ่มพลังงานให้กับร่างกายให้มีแรงยิ่งขึ้น

2) รากบัว (Lotus root) เรียกว่าเป็นส่วนประกอบหนึ่งของบัวหลวง ชาวจีนส่วนมากเรียกว่า “หน้อยเก๋า” หรือ “กวางพัง” รากบัวทานได้ทั้งดิบและสุก มีสรรพคุณทางยาสมุนไพรมีฤทธิ์เย็นและรสหวาน มีลักษณะมีสีขาวอมเหลืองหรือสีงาช้างอยู่ใต้ดินเป็นปล้อง ๆ ยาวและใหญ่ มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ และแข็งเล็กน้อย หากเมื่อนำรากบัวมาตัดแนวขวางจะพบว่ามีรูกลม ๆ หลายรู รากบัวเมื่อนำมาต้มจะเป็นยาสมุนไพรชนิดหนึ่ง สามารถช่วยบรรเทาอาการร้อนใน แก่กระหายน้ำ แก้อาการไอ ขับเสมหะออกจากลำคอ ช่วยป้องกันหรือรักษาอาการเลือดกำเดาไหล ช่วยบำรุงอวัยวะต่าง ๆ ภายใน ได้แก่ หัวใจ ตับ ม้าม ไต หรือกระเพาะอาหาร ช่วยแก้อาการอาเจียนแล้วมีเลือดปนออกมา ช่วยรักษาโรคบิด หรืออาการท้องร่วง ช่วยบำรุงสายให้เป็นปกติ

และแก้ภาวะตาอักเสบ ช่วยบำรุงร่างกายให้มีกำลัง และแก้อาการอ่อนเพลียง่าย ช่วยบำรุงระบบสมองให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และผ่อนคลายความตึงเครียด

ในพระไตรปิฎก เล่ม 5 ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคปฎิคคหิตาทีอนุชานนา เรื่องพระสารีบุตรอาพาธร้อนในกาย ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตร ดังนี้ว่า “ท่านสารีบุตร เมื่อก่อนท่านอาพาธร้อนในกาย กลับมีความสำราญด้วยยาอะไร” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ ผมมีความสำราญด้วยเหง้าบัวและรากบัว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 28 หน้า 76-77)

3) ใบบัว มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ นิยมนำมาใช้ในการห่อข้าว เรียกว่า ข้าวห่อใบบัว เพราะใบบัวมีลักษณะใบใหญ่ นำมาใช้ห่อของได้อีก

4) กลีบบัว คนโบราณนำมาผดุงบุหรี่ยี่ เช่น ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แม่พลอยผดุงบุหรี่ยี่ให้คุณเปรม ทำให้คุณเปรมชื่นใจนัก (นิตา มีสุข, 2543: 46)

จะเห็นได้ว่า ดอกบัวนี้มีมาแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน บัวเป็นพืชพันธุ์ไม้มัน ที่มีดอก ก้าน ใบ ราก เหง้า ไหลบัว ลำต้น ของบัวเป็นสมุนไพรที่มีฤทธิ์เย็น มีสรรพคุณที่ช่วยในการรักษาแก้อาการร้อนใน รักษาโรคและส่วนต่าง ๆ ของบัวยังนำมาใช้ประโยชน์ได้ดี

3. บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎก ในการศึกษาเรื่องของดอกบัวที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น ทำให้เราได้ทราบว่าดอกบัวมีบริบทมากมายหลายอย่าง อาทิเช่น ดอกบัวเป็นทรัพย์สินมีมูลค่าที่อยู่ในน้ำ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ปาราชิกสิกขาบทที่ 2 บทภาษณีย์ ทรงกล่าวไว้ในเรื่องทรัพย์สินที่อยู่ในน้ำว่า “ภิกษุผู้มีโดยจิต จับต้องดอกอุบล ดอกพุดม ดอกบุณฑริก เหง้าบัว ปลาหรือเต่า ที่เกิดในน้ำนั้น มีราคา 5 มาสก หรือเกินกว่า 5 มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 98 หน้า 84)

ในการเปรียบเทียบราคา มาสก และ กหาปณะ มีดังนี้ มาสก เป็นคำภาษาสันสกฤต: มา-สก) มาสก มีอัตราเทียบเงินไทย คือ 1 มาสกเท่ากับ 20 สตางค์ 5 มาสก เท่ากับ 1 บาท มาสก ถูกกำหนดในพระธรรมวินัยที่ว่าด้วยเรื่องการลักทรัพย์ โดยตีราคาของเป็นมาสก กล่าวคือ ภิกษุลักสิ่งของที่เจ้าของมิยินยอมให้อันมีราคาตั้งแต่ 5 มาสกขึ้นไป เป็นความผิดสูงสุด คือ ต้องอาบัติปาราชิกขาดจาคความเป็นพระ หากสิ่งของนั้นมีค่าต่ำกว่า 5 มาสก มีความผิดลดหลั่นลงมา

กหาปณะ (สันสกฤต: กษาปณ) เป็นคำเรียกเงินตราทำด้วยโลหะที่ใช้ในสมัยพุทธกาล เป็นเงินตราโลหะชนิดแรกของอนุทวีปอินเดีย เทียบคำว่า กษาปณ ในปัจจุบัน กหาปณะ มีอัตราเทียบเท่ากับ 20 มาสก หรือ 1 ตำลึง หรือ 4 บาทไทย

กหาปณะ มีปรากฏอยู่ในพระวินัยว่าด้วยเรื่องการลักทรัพย์ คือภิกษุจงใจลักทรัพย์ที่มีราคา 5 มาสก หรือ 1 บาทขึ้นไปต้องอาบัติสูงสุดคือปาราชิกหากมีราคาต่ำกว่านั้นก็มีความผิดลดหลั่นลง เมื่อเปรียบเทียบกับยุคปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อ 40 ปีก่อน ทองคำราคาบาทละ 500 บาท ปัจจุบันบาทละ 15,000 บาท ถ้าถือว่าราคาทองคำคงที่ แปลว่าค่าเป็นบาทเมื่อ 40 ปีก่อนสูงกว่าปัจจุบัน 30 เท่า เป็นต้น ดังที่ปรากฏในพระวินัยว่า “ภิกษุมีโถยจิต จับต้องดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก เหง้าบัว ปลาหรือเต่าที่เกิดในน้ำนั้น มีราคา 5 มาสก หรือเกินกว่า 5 มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เหวต้องอาบัติอุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 98 หน้าที่ 84)

จะเห็นได้ว่า แม้นดอกบัวที่อยู่เกิดอยู่ในน้ำ จะเป็นดอกบัว เหง้าบัว รากบัว หรือแม้แต่ปลา หรือเต่า หากมีภิกษุที่คิดจะลักหรือแม้เพียงจับต้องดอกบัว ที่มีมูลค่ามากกว่า 5 บาท ก็ทำให้ต้องผิดพระวินัยและต้องอาบัติสูงสุดถึงขั้นปาราชิก รองลงมาคืออาบัติอุลลัจจัย และอาบัติทุกกฏ

4. พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีฐลีในตาน้อย มีฐลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี ฉะนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 9 หน้าที่ 14) จึงทรงได้อุปมาสัตว์โลก ดังพุทธพจน์ว่า

“มีอุปมาเหมือนในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ่นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ่นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉันทใด”

พระพุทธองค์ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ นั้นหมายถึง พระองค์ทรงมีพระปรีชาที่จะหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่า สัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคะไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีความพร้อม ที่จะตรัสรู้หรือไม่ และยังทรงมีความหยั่งรู้อัธยาศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 31 ข้อที่ 111 หน้าที่ 113)

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงบัว 3 เหล่า อันได้แก่ บัวจมอยู่ในน้ำ, บัวอยู่เสมอน้ำ, บัวพ่นน้ำ ความจริงพระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวถึงบัวที่จมในน้ำนั้นเปรียบเหมือนบัวที่เป็นโรคยังไม่พ่นน้ำเป็นอาหารของพวกเต่าและปลา ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านได้รจนาไว้เปรียบดอกบัวเหมือนบุคคลสี่เหล่า คือ.1) อุคฆฏิตัญญู 2) วิปจิตัญญู 3) เนยยะ 4) ปทปรมะ

หากจะว่ากันตามคัมภีร์อรรถกถาที่ท่านว่าไว้ ดั่งนั้นแล้ว อุคฆฏิคฺคัณฺณ เป็นบัวที่พื้นน้ำ หากเมื่อต้องแสงแดดดอกก็พร้อมที่จะบานได้ในทันที เปรียบได้ว่า พวกที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบ มีสัมมาทิฐิที่สามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี 2) วิปจิตฺตัญญ เป็นบัวที่เสมอด้วยน้ำ และพร้อมที่บานอีกในวันต่อไป เปรียบได้ พวกที่มีสติปัญญาแบบปานกลางมีสัมมาทิฐิ มีความสามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้แต่ต้องพิจารณาและปฏิบัติฝึกฝนตามจึงจะสามารถเข้าใจได้ 3) เนยยะ เป็นบัวที่จมอยู่ในน้ำ ยังต้องรอในชั้นพื้นน้ำแล้วถึงจะบานได้ เปรียบได้ พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่ก็ยังมีสัมมาทิฐิ มีความสามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้แต่ต้องพิจารณา และหมั่นฝึกฝนปฏิบัติเป็นอย่างมากจึงจะสามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้ และ 4) ปทปรมะ เป็นบัวที่มีโรค ไม่มีโอกาสที่จะโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำและบานได้เป็นแต่อาหารของเต่าและปลาที่อยู่ใต้น้ำ เปรียบได้ พวกที่ไร้สติปัญญา ไม่มีสัมมาทิฐิ ถึงแม้ว่าได้ฟังธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้วก็ยังไม่มีความเข้าใจ ไม่มีความเพียรพยายาม ขาดศรัทธา จะเป็นก็ได้แต่อาหารของเต่า ปลา ไม่มีวันที่จะโผล่พื้นน้ำขึ้นมาได้เลย

5. ดอกบัวในเภสัชขันธ์กะ ในครั้งนั้น ท่านพระโมคคัลลานะ เข้าไปทูลถามพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า “ท่านสารีบุตร เมื่อก่อนท่านอาพาธร้อนในกายกลับมีความสำราญด้วยยาอะไร”

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ ผมมีความสำราญด้วยเหง้าบัวและรากบัว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 278 หน้าที่ 77) นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้น้ำเหง้าบัวเป็นน้ำอัฐิบาน ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำอัฐิบาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 300 หน้าที่ 131) คือ

- 1) น้ำมะม่วง
- 2) น้ำหว่า
- 3) น้ำกล้วยมีเมล็ด
- 4) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด
- 5) น้ำมะขาง
- 6) น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น
- 7) น้ำเหง้าบัว

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้วนั้น บัวจัดเป็นยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค และป้องกันโรคได้หลายชนิด แม้แต่ในส่วนประกอบของบัว ที่เป็นราก เหง้าของบัวนำมาต้มรับประทานสามารถใช้เป็นยารักษาแก้ร้อนในได้บริบทของดอกบัวในการมีคุณและโทษ

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีสระใหญ่แห่งหนึ่ง อยู่ชายป่า โขลงข้างอาศัยอยู่ใกล้ ๆ สระนั้น ข้างเหล่านั่นลงไปในสระเองวงถอน

เหง้าและรากบัว ล้างให้สะอาดจนไม่มีโคลนตมแล้ว เคี้ยวกินเหง้าบัวและรากบัว เหง้าและรากบัวเป็นอาหารบำรุงพรรณและกำลังของข้างเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ข้างเหล่านั้นจึงไม่ล้มหรือไม่ได้รับทุกข์ปางตาย ภิกษุทั้งหลาย ส่วนลูกข้างทั้งหลายเอาอย่างข้างใหญ่พากันลงสระนั้น เองวงถอนเหง้า และรากบัว แล้วไม่ล้างให้สะอาดเคี้ยวกินทั้งที่มีโคลนตม เหง้าและรากบัวจึงไม่บำรุงผิวพรรณและกำลังของลูกข้างเหล่านั้น ลูกข้างเหล่านั้นจึงล้มและได้รับทุกข์ปางตาย ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตทำเลียนแบบเรา จะเสียชีวิตอย่างน่าสมเพช” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 7 ข้อที่ 346 หน้าที่ 207)

ดังที่พระองค์ทรงเปรียบที่พระเทวทัต ได้เลียนแบบพระองค์ ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรบารมี ทรงมีมหาปุริสลักขณะ และทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นบรมครู เปรียบได้เป็นข้างใหญ่ หากแต่พระเทวทัตเป็นเพียงสาวก เพราะอยากจะทำตนเองเป็นศาสดาเทียบกับพระพุทธเจ้า จะนำตนเองมาเปรียบเทียบกับองค์พระศาสดาได้อย่างไร พระเทวทัตยังมีจิตใจคับแคบ คิดร้ายต่อพระพุทธเจ้า จึงได้รับความทุกข์ทรมาน และได้รับความทุกข์ปางตาย ดังเช่นลูกข้างที่ไม่รู้จักทำตามบรมครูที่สั่งสอน กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเหง้าบัว และรากบัว ที่เป็นสมุนไพรมีคุณประโยชน์แต่ในทางตรงกันข้ามก็เป็นพิษเพราะการใช้ไม่ถูกวิธี และการไม่ทำความสะอาดก่อนที่จะรับประทาน แทนที่จะเป็นประโยชน์ในรักษา กลับต้องได้รับพิษอันเป็นโทษแทน

6. ดอกบัวในบทกวีนิพนธ์และวรรณคดี ลักษณะการนำดอกบัวมาใช้ในวรรณคดี มีสามวิธีคือ ใช้ในการพรรณนาเพื่อแสดงความสามารถในการใช้คำและความรอบรู้ในพันธุ์บัว ใช้เปรียบเทียบกับร่างกาย เช่น ใช้ลักษณะของดอกบัวตูม เปรียบกับถันของนาง และเปรียบเทียบการกระพุ่มมือไหว้ ใช้กลีบบัวเปรียบกับใบหู ใช้ความสดชื่นเบิกบานของบัวบาน เปรียบกับหน้าที่เบิกบาน ใช้เปรียบกับความเป็นผู้มีบุญ เช่น เรียกว่า บัวบาท ใช้ความบริสุทธิ์ของดอกบัว เปรียบกับความอ่อนเยาว์ บริสุทธิ์ของนาง เช่นที่เรียกพระเพื่อน พระแพง และใช้อย่างเป็นสัญลักษณ์ เช่นที่ใช้ในบทสังวาสและบทอัศจรรย์

การใช้ในบทกวีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 บทละครเรื่องอิเหนา ตอนระเด่นจินตะหราสร้างสนาน

“เมื่อนั้น	ระเด่นจินตะหรามารศรี
สร้างสนานอยู่ในชลธิ	กำนัลนารีพี่เลี้ยง
ต่างชิงกันเก็บโกสุม	บ้างบานตูมห่มกลีบกลั่นเกลี้ยง
โหมฉายว้ายแข่งแข่งเคียง	กับบาทย่นพี่เลี้ยงร่วมใจ
เด็ดผักหักดอกประทุมมาลัย	ชาวแดงแบ่งบานอยู่ไสว

ผลิตเพลินจำเริญทุกทัย จนใกล้ลิเหนาเข้ามาฯ” (ขวลิต ดาบแก้ว, 2542: 155)

จะสังเกตเห็นว่า การนำดอกบัวมาใช้ในประพันธ์ บทกวีในวรรณคดีนั้น มีการนำดอกบัวมาเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นพันธุ์ไม้น้ำ เป็นคำศัพท์ของดอกบัว ที่มีชื่อของดอกบัวแต่ละประเภท แสดงความเบิกบาน บริสุทธิ์ แจ่มใส สีสันสวยงามอยู่ท่ามกลางลำน้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง ดอกบัวก็ยังคงมีความงาม ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์คล้อยตาม ให้จินตนาการได้ไปตามอารมณ์ของผู้ประพันธ์บทประพันธ์นั้นได้เป็นอย่างดี

บริบทของดอกบัวในเชิงเศรษฐกิจ

ในประเทศไทยถือว่า ดอกบัวเป็นดอกบัวที่นิยมนำไปใช้บูชาพระเป็นอันมาก แหล่งที่นิยมจำหน่ายดอกบัวเป็นจำนวนมากนั้น ได้แก่ตลาดไท จังหวัดปทุมธานี นอกจากจังหวัดปทุมธานีจะเป็นแหล่งที่จำหน่ายดอกบัวแล้ว ชื่อจังหวัดยังมีชื่อที่มาจากดอกบัวเช่นกัน คำว่า “ปทุม” หมายถึง ดอกบัวหลวง

บทสรุป

ดอกบัว นับเป็นพืชพันธุ์ไม้น้ำที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่เราใช้ดอกบัวบูชาพระรัตนตรัยกันมาแต่โบราณ ดอกบัวยังคงมีความงาม มีลำต้นที่แข็งแรง ใบใหญ่ สีสวย มีหลายพันธุ์จึงเปรียบดอกบัวที่มีความอ่อนหวาน เป็นสิ่งสวยงาม ท่ามกลางโคลนตม ถึงแม้รากบัวเหง้าบัวที่อยู่ในโคลนตม ก็ยังมีประโยชน์ทางการแพทย์ เป็นยารักษาโรค เป็นพืชทางโภชนาการ ลำต้นสามารถนำมาประกอบอาหารรับประทานแล้วมีประโยชน์ มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้จะเป็นพืชไม้น้ำที่มีความสำคัญคู่กับพระพุทธศาสนามานับแต่สมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ดอกบัวในการเปรียบเปรยเรื่องราวต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ดังนั้น บริบทของดอกบัวที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น นับเป็นดอกไม้ที่มีสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณประโยชน์สำคัญมากมายหลายประการ ด้วยคุณสมบัติของบัวเอง นอกจากเราใช้ดอกบัวในการบูชาพระแล้ว ดอกบัวยังมีคุณสมบัติที่เป็นสมุนไพรในการรักษาโรค ส่วนประกอบของบัวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน หากเมื่อเราย้อนคิดกลับไปถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบดอกบัวในหลายเรื่องราว นับได้ว่า ดอกบัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มากมายเลยทีเดียว

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539

ชวลิต ดาบแก้ว. (2542). **พรรณไม้ในวรรณคดีไทย เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

นิดา มีสุข. (2546). **บัว : หลากสีหลายพันธุ์ในวรรณคดีไทย**. วารสารปริชาต ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 ตุลาคม-มีนาคม 2543: 46-55.

สมพร วรรณะวัลย์. (2537). **พจนานุกรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ร้านเสริมศึกษา.

